

LONČARSKI PEČATI NA RIMSKOJ KERAMICI S GARDUNA

UDK 904 (497.5) "65"

Primljeno/Received: 2003. 04. 10.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Zrinka Šimić-Kanaet

HR 10000 Zagreb

Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta

I. Lučića 3

Na Gardunu je, tijekom arheoloških iskopavanja od 1997. - 2002. godine, na rimskoj keramici (terra sigillata i reljefna) pronađeno 13 pečata s imenima 10 lončara. Analiza je pokazala da oni potječu iz radionica sjeverne i srednje Italije, a nalaze se na ulomcima stolnog posuđa.

Ključne riječi: Gardun, terra sigillata, pečati, reljefna sigilata, stolno posuđe, Arezzo, dolina rijeke Po

Terra sigillata proizvodila se u velikim radioničkim centrima (Plinije, N.H XXXV, 160-161, C V Arr 2000, 25 - 35, Consp. 4 - 24, Atlante I, 365 -366). Pečat vlasnika odnosno majstora ili radnika bio je znak radionice. Razlozi za signiranje proizvoda bili su različiti: praćenje količine posuđa koju je napravio određeni radnik, utvrđivanje vlasništva posuda prilikom pečenja u zajedničkim pećima ili pak kontrola narudžbe u okvirima određenog ugovora. (Fülle 1997: 114 - 117). Na taj se način, osim što se pratila proizvodnja, nadgledala i kvaliteta proizvoda koja je odlazila na tržište.

Osim oznake radionice pečat s imenom može nam dati podatke o samom vlasniku, njegovom porijeklu, ali i o radniku odnosno njegovom statusu unutar radionice u kojoj radi (Peacock 1982: 120).

Prema pečatima možemo pratiti distribuciju proizvoda u ranom razdoblju Carstva, odnosno trgovačke putove, a kasnije proizvodnju u lokalnim radionicama koje su utemeljene u rimskim provincijama.

Najranije signiranje posuda uočeno je na rimskoj keramici s crnim premazom (Toniolo 1986, 809 - 825) da bi se nastavilo na sigilati, aretinskoj, padanskoj,

galskoj, germanskoj. Prvi pečati iz predcarskog razdoblja na aretinskoj sigilati četvrtastog su oblika, radijalno postavljeni na dno posude (CV Arr 2000,11,1.). Tijekom vremena zamijenjeni su jednim pečatom u sredini (Peacock 1982: 120). Oblik pečata mijenjao se od četvrtastog, ovalnog, pravokutnog, tzv. *in tabula ansata*, do pečata *in planta pedis*. Pečat u obliku malog stopala (*in planta pedis*) pojavio se 15. g. n. e (M Schindler & S. Scheffenegger 1977: 295-297). Razlog za ovu promjenu Goudinea vidi u potrebi izdvajanja kvalitetne proizvodnje aretinske radionice od ostalih. To se događalo u vrijeme kada se počinje proizvoditi glatka sigilata u većim količinama (Goudinea 1968: 352).

Aretinski lončari u početku svoga djelovanja koriste pečate s punim imenom, dok je kod većine padanskih majstora pečat jednoimen (Consp. 147 8), što smo uočili i na lončarskim pečatima s Garduna (Šimić-Kanaet 2003: 103-182).

Analiza je pokazala da lončarski pečati s Garduna potječu iz padanskih i aretinskih radionica. Pripadaju većim dijelom stolnom finom posuđu. Vrijeme aktivnosti radionica (vidi Tabelu A) okvirno seže od 15 g. prije Krista do 100. g. n. e¹.

---

¹ Aktivnost radionica (vrijeme maksimalne proizvodnje) napravljena je prema podacima iz CVArr, Bonn 2000.

Lončarski pečati s Garduna utisnuti su na glatkoj (12 pečata) i na reljefnoj sigilati (1 pečat).

Od ukupno 13 lončarskih pečata uspjeti smo pročitati imena 10 lončara:

NICO, SARI, MELITO, FUSCI (us), P. CLO P, C. CRES, CLEMENS - L. SARIUS, SEVERUS, GELLIUS. Tri su pečata vrlo loše sačuvana pa se ne može odrediti potpuno ime.

Dvanaest pečata na glatkoj sigilati utisnuti su na dno posude, s unutarnje strane. Četiri pečata su pravokutnog oblika (*NICO - 2, SARI, MELITO, SEVERUS*), a pet *in planta pedis* (*C.CRES, PCLO.P., LLI, FUSCI, BOCCA*). Pečat na reljefnoj sigilati, tipa *Sarius*, ima potpis dva majstora: *L. SARI* i *CLEM (ENS)*, a nalazi se na vanjskoj strani posude.

Ovom prigodom pokušati ćemo analizirati razloge pojave lončarskih pečata s potpisima dvojice majstora.²

Na našem ulomku posude tipa *Sarius* nalaze se u reljefno ispupčenim slovima, otisnutim u rimskoj kapitali, pečati dvojice majstora lončara, *Sarija* i *Klementa* (Ibid., str. 131, T.V, sl.5; Gar'99 Vod 1587). (**kataloška jedinica br. 10**). Lončar *Lucije Sarije* je izrađivao reljefnu sigilatu u radionici vlasnika *Sura*, čiji je bio rob pa oslobođenik. Po majstoru *Sariju* je određen tip posude i nazvan *Sarius* posuda. (Brusić 1989: 99, Makjanić 1981: 39-61; Atlante II, 1985: 190). *Sarius* posude je izrađivao, između ostalih, i lončar *Clemens*. (C V Arr 2000, 583). Ime lončara *Klementa* se na hrvatskom području pojavljuje na skifosima iz Liburnije (Brusić 1989: 104). Na njima je utisnuto ime, između vegetabilnih motiva po čitavoj ili dijelu posude ili *in tabula ansata* (Brusić 1989: 104,158).

Provedena analiza postupka proizvodnje gardunskog ulomka pokazala je međutim, da potpisi ove dvojice lončara nisu sastavni dio reljefne dekoracije s matrice,

Tablica A

Lončar			CVArr	Centar proizvodnje	Vrsta pečata	Vrijeme aktivnosti radionice	Rasprostranjenost
Prae	Gen	Cogmomen					
		<i>NICO (2)</i>	1267	Padaska nizina	pravokutni	15. pr.Kr. - 40. n.e.	Salona, Magdalensberg, Aquileia, Gardun
		<i>SARI</i>	1782	Padaska nizina	pravokutni	10. pr.Kr. - 20. n. e.	Salona, Burnum, Magdalensberg, Novo Mesto, Aquileia, Bologna
		<i>SEVERUS</i>	1956	Padaska nizina	pravokutni	15. pr. Kr. - 1 pr. Kr.	Burnum, Salona, Sisak, Bologna, Aquileia
		<i>MELITO</i>	1135	Padaska nizina	pravokutni	1. - 20. n.e.	Krk
<i>C</i>	<i>CRES(tius)</i>		696?	?	<i>In planta pedis</i>	?	Gardun
<i>P</i>	<i>CLOD(ius)</i>	<i>PROC(ulus)</i>	592	Arezzo	<i>In planta pedis</i>	40. - 100. n.e.	Ljubljana, Magdalensberg, Sisak, Arezzo, Rim, Kartaga
		<i>FUSCI</i>	857	Padaska nizina	<i>In planta pedis</i>	1. - 15. n.e.	Magdalensberg, Aquileia, Bari, Rimini
	<i>GELLI</i>		878	Arezzo?	<i>In planta pedis</i>	10. - 50. n.e.	Salona, Sisak
<i>L</i>	<i>SARIUS</i>	<i>SURUS</i>	1795	Padaska nizina		10. pr. Kr. - 15 n.e.	V. Mrdakovica, Nin
	<i>CLEMENS</i>		583	Padaska nizina		10. pr. Kr. - 15. n.e.	V. Mrdakovica, Nin
	<i>BOCCA</i>				<i>In planta pedis</i>		
	<i>RTV</i>				?		
	<i>AGM</i>				pravokutni		

² U hrvatskoj literaturi do sada nisu zabilježeni potpisi dva majstora na jednoj posudi

nego je pečat neposredno nakon vađenja iz matrice utisnut u posudu. *Sarius* posude su se, kako je poznato, proizvodile u kalupu - matrici. Tom prilikom je ime majstora (ako ga se stavljalo) sastavni dio dekoracije. Međutim, ime majstora moglo je biti otisnuto i izvan sustava dekoracije, posebno ako nije bio i sam izrađivač određene matrice. Takvi su slučajevi doveli do mišljenja da je vlasnik kalupa - matrice ujedno i proizvođač posude.

Na gardunskom ulomku potpis je utisnut s vanjske strane posude na vegetabilnim ukrasima izvan sustava dekoracije matrice zbog čega se dade zaključiti da su *L. Sarius Surus* i *Clemens* bili vlasnici-matrice, a i proizvođači posuda. Osim toga, ova su dvojica lončara radili u zajedničkoj radionici, čiji su mogli biti i vlasnici.

KATALOG PEČATA

Pečat: **1. NICO**
Ime lončara: *Nikolaus*
Signatura: Gar'99 Vodovod PN 67
Vrsta: pravokutni
Oblik slova: reljefna - plitka, unutar pečata
Dimenzije: 0,5x 1,1, slova 0,3
Oblik: šalica
Datacija: 15. prije Krista - 40. n.e
Literatura: CV Arr. 1267, Gonzebach 1975: 200, sl. D:P71; Tilurium I, 2003: T. I, sl. 4.

Pečat.: **2. NICO**
Ime lončara: *Nikolaus*
Signatura: Gar'2002 PN 20
Vrsta: pravokutni
Oblik slova: reljefna - plitka, unutar pečata, slovo N slabije utisnuto
Dimenzije: 0,9 x 0,4, slova 0,3 cm
Oblik: šalica
Datacija: 15. prije Krista - 40. n. e
Literatura: CV Arr 1267

Pečat: **3. SARI**
Ime lončara: *Sarius*
Signatura: Gar'99 Vodovod PN 65
Vrsta: pravokutni
Oblik slova: reljefna - plitka, unutar pečata, neujednačena
Dimenzije: 1,3 x 0,6, slova 0,4 - 0,5 cm
Oblik: dno tanjura
Datacija: 10. prije Krista - 20. n.e
Literatura: CV Arr 1782, Jurkić 1973, T.VI, 3, Burnum T. I, 25, Tilurium I, 107,T.1. 1

Pečat: **4. MELITO**
 Ime lončara: *Melito*
 Signatura: inv.br. Gar'2002 PN 23
 Vrsta: pravokutni ?
 Oblik slova: slova reljefna, unutar pečata, slovo T nešto veće od ostalih
 Dimenzije: 1,5 x 0,5; slova 0,3 - 0,4
 Oblik: ulomak dna šalice Ritt. 9
 Datacija: 1. - 20. n.e
 Literatura: CV Arr. 1135, Makjanić 1985, 43, Schindler & Scheffenegger 1977, pl.107. 41, Ravagnan 1985, no. 235, col. 215; CIL III, no. 13343 4

Pečat: **5. SEV(E?)**
 Ime lončara: *SEVERUS*
 Signatura: inv.br. Gar'2002 PN 45
 Vrsta: pravokutnik
 Oblik slova: slova reljefna, uz gornji i donji rub pečata
 Dimenzije: 0,5 x , slova 0,4 cm
 Oblik: ulomak dna šalice, profil noge prema CVArr; Form -15
 Datacija: 15. prije Krista - 1. n.e
 Literatura: CVArr 1956, Zabehtlicky-Scheffenegger 1979, pl.1.27, Makjanić 1985, 43, Burnum T. I, 27

Pečat: **6. FUSCI**
 Ime lončara: *FUSCUS*
 Signatura: inv.br.Gar'2002 PN1
 Vrsta: in planta pedis (od pete do prstiju, u desnu stranu) slova reljefna, uz rub pečata
 Oblik slova: pečat
 Dimenzije: 1,9 x 0,3; slova 0,4
 Oblik: ulomak dna šalice
 Datacija: 1. - 15. n. e
 Literatura: CV Arr, 857, Schindler&Scheffenegger 1977, pl.100.3.2; 100.3.3; Ravagnan, 1986; CIL XI, no.6700 304; Brusić 1989, str. 99 - 100.

Pečat: **7. P. CLO. P**
 Ime lončara: *P. Clodius Proculus*
 Signatura: inv.br. Gar'98 PN 1
 Vrsta: in planta pedis
 Oblik slova: reljefna,
 Dimenzije: 1,2 x 0,3-4, slova 0,2 cm
 Oblik: ulomak dna
 Datacija: 40. - 100. n.e
 Literatura: CV Arr 592; Makjanić 1995, 52, sl. 33, 8, Tilurium I, 108, T.1. 7

Pečat: **8. C. CRES**
 Ime lončara: *C. CRESTIUS*
 Signatura: Gar'99 PPN 5
 Vrsta: in planta pedis
 Oblik slova: reljefna, unutar pečata
 Dimenzije: 1,5 x 0,5 , slova 0,4 cm
 Oblik: ulomak dna
 Datacija: ?
 Literatura: CV Arr 696?

Pečat: **9. LLI**
 Ime lončara: *Gellius*
 Signatura: Gar'2001 PN 11
 Vrsta: in planta pedis (u desnu stranu)
 Oblik slova: reljefna
 Dimenzije: slova 0,4 cm
 Oblik: ulomak dna
 Datacija: 10. - 50. n. e
 Literatura: CV Arr 878

Pečat: **10. L. SARI - CLEM**
 Ime lončara: *L. Sarius - Clemens*
 Signatura: inv.br.Gar'99 Vodovod 1507
 Vrsta: u kalupu zajedno s dekoracijm ?
 Oblik slova: reljefna, pravilna
 Dimenzije: slova visina 0,5 cm
 Oblik: ulomak' Sarius - posude
 Datacija: 10. prije Krista - 15. n.e
 Literatura: CV Arr 583, 1795, Brusić, 1989, 99, L. Pedrazzini
 1989, 281 - 292

Pečat: **11. AGM**
 Ime lončara: /
 Signatura: inv.br.Gar' 99 PN 2
 Vrsta: pravokutni ?
 Oblik slova: reljefna
 Dimenzije: ?
 Oblik: dno tanjura
 Datacija: ?
 Literatura:

Pečat:	12. RTV
Ime lončara:	?
Signatura:	Gar'99 PN 22
Vrsta:	?
Oblik slova:	reljefna
Dimenzije:	?
Oblik:	dno tanjura
Datacija:	
Literatura:	

Pečat:	13. (B?)OCCA
Ime lončara:	?
Signatura:	Gar'99 S - T,459
Vrsta:	in planta pedis, loše otisnut
Oblik slova:	lagano utisnuta, jedva vidljiva
Dimenzije:	1,25 X 0,2 cm
Oblik:	dno šalice
Datacija:	
Literatura:	

POPIS KRATICA

CV Arr	- Corpus vasorum Arretinorum: a catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian sigillata. Bonn 2002	Consp.	- Conspectus formarum terrae sigillate italico modo confectae. Bonn 1990
--------	--	--------	--

POPIS LITERATURE

- Atlante I 1981 Enciclopedia dell'arte Antica: *Atlante delle forme ceramiche I* - Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero). Roma, 365-366
- Atlante II 1985 Enciclopedia dell'arte Antica: *Atlante delle forme ceramiche II* - Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero). Roma
- Brusić 1989 Z. Brusić: Reljefna sjevernoitalska terra sigillata iz Liburnije Diadora 11. Zadar, 93-158
- Brusić 1990 Z. Brusić: Italska terra sigillata u Liburniji. Diadora 12. Zadar, 79-106
- Conspectus 1990 E. Ettlinger et al: *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*, Bonn
- Fülle 1997 G. Fülle: The internal organization of the Arretine *Terra Sigillata* industry: problems of evidence and interpretation, *Journal of Roman Studies* 87, 111-155
- Gonzenbach 1975 V. Gonzenbach: Pottery from Closed Deposits, *Excavations at Salona*. Yugoslavia (1969-1971). New Jersey, 181-194
- Goudineau 1968 C. Goudineau: *La ceramique aretine lisse*. Paris
- Jurkić - Girardi 1973 V. Jurkić-Girardi: Istraživanje dijela rimske inzule na usponu F. Glavinića br.6. *Histria Archaeologica*. Pula, IV/2, 37; T.VI
- Lavizzari Pedrazzini 1989 M. P. Lavizzari Pedrazzini: Il' vasaio norditalico Clemens: proposta per l'ubicazione dell' officina; *Antichita' Altoadriatiche* 35, 281-292
- Maggi 2001 P. Maggi: La ceramica fine da mensa, u F. Tassaux, R. Matijašić, V. Kovačić: *Loron (Croatie)*. Bordeaux, 127-176
- Makjanić 1981 R. Makjanić: Reljefne šalice tipa «Sarius» iz Osora. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. sv. XIV, Zagreb, 50-55
- Makjanić 1985 R. Makjanić: Terra sigillata iz nekropola u Osoru i Bakru. *Prinosi Odjela za arheologiju* 1, Zagreb 39-61
- Makjanić 1995 R. Makjanić: *Siscia, Pannonia Superior, Terra Sigillata*. BAR S621, Oxford, 43-83
- Oxe&Comfort&Kenrick 2000 A.Oxe - H.Comfort - P.Kenrick: *Corpus Vasorum Arretinorum*. Bonn
- Panciera 1985 D. Panciera: Sei Coppe «Tipo Sarius» dall' abitato di Altino. *Aquileia Nostra LXI*, Aquileia, 145-166
- Peacock 1982 D. P. S Peacock: *Pottery in the Roman world, an ethnoarchaeological approach*. New York
- Ravagnan 1985 G. L. Ravagnon: La «Terra sigillata» con bollo di Altino. *Aquileia Nostra LXI*, 219
- Schindler& Scheffenegger 1977 M. Schindler & S. Scheffenegger: *Die glatte rote Terra sigillata von Magdalensberg*. Klagenfurt
- Schindler-Kaudelka 1980 E. Schindler-Kaudelka: *Die romische Modelkeramik vom Magdalensberg*. Klagenfurt
- Šimić-Kanaet 2003 Z. Šimić-Kanaet: *Keramika*. U: M. Sanader: *Tilurium I*, Istraživanja 1997-2000. Zagreb, 103-182
- Toniolo 1986 A. Toniolo: Ceramica a vernice nera con marchio di fabbrica ad Adria. *Aquileia Nostra LVII*, 809 - 824
- Zabehlicky & Scheffenegger 1992 S. Zabehlicky & S. Scheffenegger: Terra Sigillata aus dem Beletov vrt, *Novo Mesto II*. 75-83
- Zabehlicky & Scheffenegger & Kandler 1979 S. Zabehlicky & S. Scheffenegger & Kandler: *Burnum I*. Wien

ZUSAMMENFASSUNG

TÖPFERSTEMPEL AUF RÖMISCHER KERAMIK AUS GARDUN

Schlüsselwörter: Gardun, Terra sigillata, Stempel, Reliefkeramik, Tafelgeschirr, Arezzo, Po-Ebene

In Gardun wurden während archäologischer Ausgrabungen von 1997-2002 auf römischer Keramik (terra sigillata und Reliefkeramik) 13 Stempel mit den Namen von 10 Töpfern gefunden. Das sind NICO, SARI, MELITO, FUSCI (us), P. CLO P., C. CRES, CLEMENS-L. SARIUS, SEVERUS, GELLIUS.

Die Analyse hat gezeigt, dass die Töpferstempel von Gardun aus padanischen und aretinischen Werkstätten stammen. Sie gehören zum feinen Tafelgeschirr. Die Tätigkeitszeit der Werkstätten (siehe Tabelle A) erstreckt sich von 15 Jahren vor Christus bis 100 Jahre nach Christus.

Der Stempel auf der Reliefsigillata mit der Unterschrift zweier Meister: Sari und Clemens (Katalogeinheit Nr.10) setzt die Arbeit in der gemeinsamen, eigenen Werkstatt voraus.

Übersetzt von K. Muretić

